

Vaso Milinčević

**ZMAJ FORDÍTÁSÁNAK
KÉZIRATA PETŐFI
JÁNOS VITÉZRŐL...**

Az én előadásom Petőfi *János vitéze* J. Jovanović Zmajtól eredő fordításának kéziratával foglalkozik, de ki fog térni eddig figyelmen kívül hagyott, vagy kevésbé ismert körülményekre is, amelyek közepette Petőfinek és Zmajnak e műve szerbhorvát nyelven megjelent.

A tudományban közismert, hogy Zmaj egészen korán érdeklődött a magyar irodalom iránt, s hogy korán kezdte fordítani a magyar költőket. Először Petőfit, és mindjárt utána Aranyt is. Hozzájuk időnként egész életében visszatér. Csak Petőfitől mintegy harminc fontosabb verset fordított, közöttük az ismert *János vitéz* elbeszélő költeményt is. Az elmúlt tizenkét évtized alatt Zmaj nemes közreműködésének köszönhetően, a szerb olvasók néhány generációja ismerkedhetett meg a magyar és európai irodalom e vezéregyéniségének emócióival és gondolataival, magyar tájával és forradalmi indulatával. Bár a szakemberek bizonyos hiányosságokat és avultságokat állapítottak meg Zmaj Petőfi-átköltéseiben, tekintettel a korszerű szerbhorvát nyelv és irodalmi szellem általános fejlődésére, ezek az átköltések ma is *élő örökséget*, és a két szomszéd nép között értékes kapcsolatot képeznek, amelyek a valóban nagy nyelvi akadályok ellenére is áthatották és megtermékenyítették egymást. Zmaj pedig a szerb kultúrában azokhoz tartozik, akiknek a legtöbb érdemük van az akadályok eltávolításában és semlegesítésében. A magyar irodalom legkorábbi fordításaitól Zmaj arra törekedett, hogy e tettnek szélesebb kulturális és politikai jelentőséget adjon. E célból fogalmazta meg a fordításait kísérő megjegyzéseit, melyeket a barátaihoz és munkatársaihoz, illetve az irodalmi lapok szerkesztőihez írt leveleiben is megtehlálhatunk. Egyes szerkesztőknek úgyszólván tollba mondta, hogy milyen kommentárral lássák el fordításait. Igyekezvén, hogy e munkára más irodalmi és társadalmi munkásokat is megnyerjen. Így a magyar irodalomból készült első fordítása — *A csárda romjai* (Razorena čarda) — után, mely a *Letopisban* jelent meg 1855-ben, a következő megjegyzés olvasható: „Magyarból Petőfi után. Ő 1823-ban született, és a németek máris négy-öt fordításban olvassák. Versei méltóak lennének a szerb fordításra...” A továbbiakban Zmaj Petőfi állítólagos szerb származását említi, s a nagy költőnek e naív megszerbesítése a *János vitéz* fordításá-

nak nyomtatásakor, 1860-ban Újvidéken, Emil Čakra kiadásában is jelen lesz.

Az újvidéki *Sedmicaból* (1858. VIII. 4., 33. sz., 264. o.) tudjuk, hogy Zmaj már 1858-ban lefordította az elbeszélő költeményt. Az irodalmi hírek rovatában a következő értesítés jelent meg: „Jovan Jovanović úr ismert költőnk újra átültetett egy szép virágot irodalmi kertünkbe az idegen világból. Petőfi Sándor, a híres magyar költő *János Vitéz* (Vitez Janoš) című elbeszélő költeményét fordította le.” A továbbiakban többek között ez áll: „Aki ismeri Petőfit, annak nem kell dicsérni e költeményt, a fordító neve pedig szavatolja, hogy az eredeti egyetlen szépsége se veszzen el a szerb fordításban. A *János vitéz* valóságos tükre a magyar népi szellemnek, amelyet senki sem tud Petőfihez hasonlóan kifejezni...”

A *Sedmica* rövidesen (az 1858. IX. 7. 35. számban 272. o.) hozta is a *János vitéz* Zmaj által átköltött első versét, s mellette levő megjegyzésben bizonyos szempontból megismételte a korábbi hírt, hogy a fordítás minőségéért Petőfi és Zmaj neve jótáll.

A *Sedmica* szerkesztősége nem ok nélkül emelte ki ellenőrzés nélkül Jovanović fordítói kvalitásait. Különböznél is a fordítói vizsgát magyar irodalomból Arany *Toldijának* és Petőfi más verseinek fordításával tette le már korábban, s ezek közül egyesek a *Sedmicában* is megjelentek. A *Toldi* fordításáért Jovanović sok elismerést kapott. Sőt kiemelték, hogy a fordítás egyben-másban, vagyis helyenként az eredetit is fölülmúlja! Đuro Daničić is, az *Őszöveltség* máig fölülmúlhatatlan fordítója, felindulva jelentette Zmajnak, mennyire fellelkesül a *Toldi* olvasása közben: „Megírom Önnek, — mondja az 1858. IV. 17-i levelében — mert megtiszteltetést jelent a számomra, ha ezt tudtára adhatom.” Közben nyelvészeti tanácsokat is ad neki, a szabálytalan nyelvi alakokra figyelmeztetve. (Zmaj *Levelezése*, Matica Srpska 1857., 20. o.)

Hadd emlékeztetünk arra, hogy a *Toldi* éppen első könyve Zmajnak, 1858 márciusában külön jelent meg, a *János vitéz* pedig a második, csak-hogy ugyanebben az évben nem jelent meg, ahogyan a *Sedmica* remélte, és ahogyan legelőször az olvasóinak jelentette. (A fordítást 1858 novemberében fejezte be.) A könyv azonban a nyomtatási év, 1860 után sem lett rögtön szétküldve előfizetőinek. Erről értesíti Zmaj az olvasókat a *Danicában*: (1860. VI. 30. 14. sz.) „... Minden oldalról érkeznek hozzám levelek és panaszok, hogy e könyv miért nem jön már egyszer a világra... a panaszok jogosak... mi vagyunk a hibásak” — folytatja Zmaj. „A könyv már fél évvel ezelőtt ki lett nyomtatva. Kérdezősködésünkre a tekintetes városelőljáróság úgy nyilatkozott, hogy felső utasítás szerint, a könyvet mindaddig nem lehet felszabadítani, míg nem érkezik meg a felsőbb hatóságok engedélye. Mivel a könyvnek semmi olyan célja nincsen, ami miatt betiltható lenne, így hát bizonyára tévedésről lehet szó, valamit rosszul érthettek, ezért reménykedünk, hogy megismételt kérvényünkre nagyobb körültekintéssel lesznek és a könyvet felszabadítják.”

Egy évvel később azonban ismét a *Sedmicában* megjelent a hír: „Végre egyszer megkaptuk Petőfi Sándor *János vitéz* című művét... E mű már tavaly kész volt, de az akkori hatalom leállította (először a fe-

dőlap díszítése, utána pedig a tartalom miatt!) úgyhogy alig kaphattuk kézhez ...”

A *Danicának* e — *János vitézzel* kapcsolatos — glosszáját kommentálva jegyzi meg Leskovac akadémikus Zmajnak a Matica Srpska által kiadott *Összegyűjtött Műveiben* (*Prepevi*, VII. köt. 504. o.):

„Ma nem tudjuk, hogy milyen csíkok lehettek a *János vitéz* legelőszőr nyomtatott fedőlapján: a ma ismeretes példányok fedőlapján semmiféle csíkok sincsenek (a könyv címét két vonal keretezi, kívülről vékonyabb, belülről vastagabb és semmi több) — a cenzura utasítására szemelláthatóan eltüntették őket...” (Kiemelés — V. M.) Azonban, éppen Zmaj J. Jovanović tanúságának köszönhetően ma is van rá lehetőségünk, hogy megtudjuk miféle csíkok voltak a fedőlapon és mi az igazi oka a *János vitéz* betiltásának. 1860. március 16-i, még a *Danicában* közölt, a könyv elkobzásáról szóló hír előtti levelében, Zmaj a következőket írta Antonije Hadžić barátjának Újvidékről Pestre:

„Valóban! Te bizonyára nem is tudsz a *János vitéz* sorsáról. Amikor a mű elkészült, szép fedőlapba öltöztettük, amelyen a vörös, a fehér, a kék és — a zöld szín került egymás mellé, ez egyeseknek szemet szúrt és demonstrációra kezdtek gyanakodni, tehát „u Temišvar iz Temišvara” és a fedőlapot betiltották. Másik fedőlapot tettünk, sárgát fekete betűkkel, azonban most ismét konfiskálják — s még azt sem tudom, miért, hacsak nem az életrajz miatt, melyben a szabadság szó is tüzel. De még ha e lapot kitépik is, a könyvnek meg kell jelennie.”

Zmajnak e levele 1857-ben jelent meg a *Levelezésben*, 24. o., a szövegeket, miként a könyvön írja, Mladen Leskovac és Ivanka Jovičić rendezték sajtó alá. (Mellesleg hadd jegyezzük meg, hogy Zmaj előbb idézett Hadžićhoz írt levelére M. Šević hivatkozott *Az ifjú Zmaj* című tanulmányában, *Zbornik Istorije književnosti*, Odelenje literature i jezika SANU, 1960. I. köt. 109. o., a *János vitéz* betiltásának politikai okait is észrevéve.)

A „pajkosság”, amit Zmaj a Petőfi művének fedőlapján sorakozó színekkel kapcsolatban említ, szemmel láthatóan politikai jelleget kapott, miként e kor magyar költőinek és külön Petőfinek a fordítását nemcsak irodalmi, hanem politikai okok is ihlették. A felsőbb hatóságoknak éppen ez aggatott. A fedőlapon tehát a szerb és a magyar nemzeti színek társultak, hogy eképpen is kihangsúlyozzák a szerb—magyar közeledést és egyesülést a Bach Ausztriája elleni harcban. Ezek az akciók Miletić *Tucindani* cikkének valamint később a magyarokkal való politikai együttműködésének, kapcsolatának voltak *előzményei* a közös ellenséggel folytatott harcban. Másfelől az ausztriai fekete-fehér szín utólagos elhelyezése a fedőlapon (amely így is maradt meg a kinyomtatott művön) újabb „pajkosságot”, sajtóságos tiltakozást jelent a Bach-rendszer ellen, amelyik már a végén járta.

Zmaj Hadžićhoz írt levele a másik okot is megmagyarázza, ami miatt a *János vitéz*t betiltották. A könyvnek a Hadžić tollából eredő Petőfi-életrajzáról van szó, melyben — miként Zmaj kiemeli — „a szabadság szó tüzel”. Hadžić elsősorban Gyulai Pálnak a *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányára támaszkodva írja meg lendületes előszavát

Petőfiről. Kihangsúlyozza az életrajzban, hogy Petőfi a harctéren esett el, „kedves eszméjéért, a szabadságért harcolva, amit e szép sorokban írt meg néhány évvel a halála előtt”, Hadžić Zmaj fordításában *A csárda romjainak* sorait idézi, amely 1855-ben jelent meg a *Letopisban*:

„Oj, u tebi pusto, sloboda je prava!
A slobodo, tebe dušam obožava!
Ta zato čuvam ovaj život kleti
Da bih jednom mogao za tebe umreti;
A na grobu krvca, što bi za tebe lio,
Kletom mom životu blagoslav bi bio . . .”

Miként említettük, e vers már előzőleg megjelent a *Letopisban*, de nem ugyanebben a formában. Ugyanis éppen a *szabadság* szó nem szerepelt a sorokban a *Letopisban*, hanem az idézet első két sora így hangzott:

„Oj, u tebi pusto, milina je prava!
A milino, tebe dušam obožava . . .”

Lehetséges, hogy a cenzor észrevette a vers *Letopisban* megjelent változatának és a *János vitéz* előszavában idézett ugyanazon soroknak az elterését, és ebben is kihívást látott. A szövegkörnyezetből egyébként kitűnik, hogy a „*milina*” kifejezés itt alkalmatlan, és a későbbi kiadásokban is a „*sloboda*” helyettesítette, ahogyan Hadžić is idézte Petőfi-életrajzában. Szem előtt kell tartani, hogy ebben az időben Zmajnak és Hadžićnak mint közeli barátoknak, nem kellett mindent levélben megírniuk, mert sok minden magától értetődött, az ő episztoláris párbeszédükben.

* * *

Még csupán Zmaj *János vitéz*-fordításának kéziratát kell elemeznünk. E kéziratot a Matica srpska kéziratosztályán találtuk meg. Valójában ez csak része a kéziratnak, csak a *János vitéz* első hat versének fordítását tartalmazza a 27-ből, amennyiből a költemény áll, s a hatodik nem is teljes. A kéziratnak nincs címe, a versek pedig római számokkal vannak jelölve, mint a nyomtatott változatban is. A kézirat 24 lapos, 17×21 formátumú, Zmaj kezével és Vuk helyesírásával írott. E dokumentum azonos jelzés alatt van Kosta Trifković egyik kéziratával, (a *Spomenici iz Carigrada* című fiatalkori vers kéziratáról van szó, mely a szerző halála után jelent meg, *Bratstvo*, 1925., XX. sz.) mint ismeretlen szerzőjű kézirattal, melynek címe *Spomenici iz Carigrada*, — M. 436.

Tekintettel, hogy a kéziratban különféle költői megoldások nyomai őrződtek meg (hogy ne használjuk a túl erős „változat” kifejezést az egyes sorok fordítására: a 312 sorból, amennyit tartalmaz a kézirat, 38 sorban történt változtatás, némelyikben többször), lehetővé teszi, hogy teljesebben áttekintsük Zmaj fordítói és költői eljárását, az alkotói tevé-

kenységét, kiváltképpen azért, mert az áthúzott, elsődleges változatok is mindig olvashatók.

Megállapítottuk, hogy a változtatások két féle jellegűek. Egyesekre rögtön, a fordítás folyamatában sor került, általában a rím miatt (az ilyen változtatásból kevesebb van), másokra később, valószínűleg közvetlenül a fordítás nyomtatásra való előkészítése előtt. E javítások közötti különbség még a tinta és a toll szerint is megállapíthatók. A későbbi változtatások valamennyivel sötétebb tintával íródtak, amikor a toll is valamivel vastagabban írt — hogy az új változat szembetűnöbbséget legyen. Amikor azt mondjuk, hogy a változtatásokra közvetlenül a nyomtatásra való előkészítés előtt került sor, erre a *Sedmicában* megjelent első vers alapján következtetünk (1858. VIII. 24., 33. sz.). E vers később bizonyos — e kéziratban megőrzött — változásokon esett át. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a javítások később történtek, az első vers megjelentetése után. Ezek szerint a kéziratnak a *János vitéz* 1860-as nyomtatott változatával való összevetésével arra a következtetésre jutottunk, hogy Petőfi e híres eposzának fordítása éppen e — természetesen: a kijavított, mert ezzel azonos — kézirat alapján készült, mint Petőfi költeményének a többi szerbhorvát fordítása. (A művet egyébként régi helyesírással nyomtatták s ebben különbözik Zmaj kéziratától.)

Sajnos, mivel nem ismerem a magyar nyelvet, nem vethetem egybe a fordítást Petőfi eredetijével, hogy ennek alapján mondjak ítéletet a fordítás művészi értékéről és hűségéről (A munkának ez a része természetesen a mindkét nyelvet ismerő szakemberekre hárul, hogy megállapítsák, hogy Zmaj a javított változatokban mennyiben volt közelebb vagy esetleg távolabb az eredetitől, mert a változtatások olyan jellegűek, hogy a változatok közül az egyik szemmel láthatóan nem lehetett szó szerint azonos Petőfi eredetijével), ezért a kéziratot és nyomtatott, vagyis az elsődleges és javított változatok közötti különbségek kommentálására korlátozódok.

A kézirat elsődleges és a későbbi, utólagos megoldásait tanulmányozva és összehasonlítva arra lehet következtetni, hogy minden változtatás, melyet Zmaj utólagosan, a fordítási folyamat során eszközölt, rendszerint jobb, irodalmibb és funkcionálisabb, vagyis művészileg színvonalasabb az első megoldásnál, legalábbis ami a szerb nyelvet és a költői expresszivitást illeti. (Azonban meg kell jegyezni, hogy az elvetett változat némely szava vagy képe talán még jobb lenne attól, amelyik felváltotta, mégis fel lett áldozva a szövegkörnyezet miatt, ami a következő példákban lesz szemléltethető.) A kézirat közvetlenül azt is bizonyítja, hogy Zmaj könnyen fordított, s hogy inventíven bukkant rá Petőfi gazdag költészetének a mi nyelvünkön megfelelő képeire, a változtatás pedig mind kevesebb volt a kéziratban, amennyiben a munka előre haladt.

Első vers. A kéziratban az első szakasz egészében ki lett cserélve.

Először így hangzott:

„*Teško je prižeglo leto i omara
Al najveća žega pala na ovčara
Lakše sunce, lakše, ako ti je mlo
Ovčaru bi toplu i bez tebe bilo.*”

E strófa a kézirat kicserélt változatában így hangzik:

„*Teško žeže sunce, žeravica stara
Sa visine neba na jednog ovčara
Može i ne žeći, ako mu je milo. —
Ovčaru bi toplo i bez njega bilo.*”

Ezzel azonos alak található az 1860-ban nyomtatott változatban, azaz, hogy némileg megváltozott az interpunkció (az első sor végére vessző, a másodikéra pont került). Különben, az 1860-as kiadásban pont van a római számok mellett, amelyek, miként a kéziratban, a verseket jelölik.

A második strófában az első és a harmadik sor lett cserélve (különben a rímképlet aa bb). Az első vers második strófájának első sora így hangzott:

„*Ljubav grije, žari to pastirče mlado . . .*”

azután pedig a „*to pastirče (mlado)*” az „*ovo momče*” (mlado) szavakkal lett felcserélve:

„*Ljubav grije, žari ovo momče mlado*”

Azonban e változás mindjárt a fordítás folyamatában keletkezhetett, mert a kicserélt alak már az 1858-as *Sedmicá*ban megtalálható, 273. o. Részben a második sorban is ki lett cserélve egy szó; a költő ugyanis az egyeztetés végett az „izjavio”-t „izjavilo”-ra (stado) javította . . . A harmadik sor először így hangzott: „Stado travu pase, on leži pa čeka”, a változtatás után pedig: „Stado travu pase, a ovčar leži, čeka . . .” (A *Sedmicá*ban ugyanaz az alak, mint az első változatban).

Szembetűnő, hogy mindkét sorban jók a javítások, különösen a harmadik sorban, mert a kicserélt sor határozottabban, pontosabban hat. Úgy is mondhatjuk valójában, hogy az első és a harmadik sor változtatásai némiképpen feltételesek, vagyis szinkronizáltak, amikor a „pastirčeta” helyére a „momče” került, akkor a fordító a harmadik sorban a „čobanin”-t, az „ovčar”-t akarja kihangsúlyozni . . .

Az is látható, hogy Zmaj a „grije” szóban az ikavski (jekavski) formát használta — miként az 1860-as nyomtatott változatban, míg a mai kiadásokban az ekavizált „greje” áll.

A harmadik strófán semmit sem javított a költő, az úgy maradt, ahogyan először fordította le. Hogy általában a fordításnak ez lehetett-e az első változata — nehéz megmondani. Valószínű, hogy e (javításokkal) megőrzött kézirat az utolsó változat, tekintettel, hogy ennek alapján készült a fordítás.

A negyedik strófában csak a negyedik sor lett kicserélve. A változtatás kívülről nem jelentékeny, mégis nagyon hatásos, miként az idézet fogja bizonyítani. A változtatás előtt a negyedik sor így hangzott a kéziratban (ahogyan a *Sedmicá*ban is):

„*Gledec duge vlasi i okrugle grudi.*”

Ugyanez a sor a változatlan harmadikkal együtt a másik változatban így hangzik:

*„Njezinoj divoti, od srca se čudi —
Oh te duge vlasi, te okrugle grudi!”*

Szemellátható, hogy e másik alak emocionálisabb, közvetlenebb, személyesebb, vagyis személyesebb magatartású, tehát líraibb is. A deskriptív elem helyére modális szempont került . . .

Az ötödik és hatodik strófában (az első versben) nincs változtatás, míg a hetedik strófa harmadik és negyedik sora teljesen ki lett cserélve. Szerencsére el lehet olvasni az előző alakokat is, de mivel mégsem tökéletesen, tekintettel, hogy az első versről van szó, az elsődleges alakot a *Sedmica* is megőrizte.

Az elsődleges változatban e sorok így hangzottak:

*„De pogledaj amo, i tako na svetu
Ti si jedna sladost mom gorkom teretu.”*

Azonban az „*i tako na (svetu)*” kifejezés fölé Zmaj a következőt írta: „*ta na ovom (svetu)*”, azután ezt is kitörölte — áthúzta, de valószínűleg ezt még a munka folyamatában elvetette és ismét visszatért az elsődleges alakra, mert a *Sedmicában* is ez van. Azonban mikor sajtó alá rendezte a kéziratot, amint mondtuk, e két sort (a harmadikat és a negyediket a 7. strófában) teljesen kicserélte:

*„De pogledaj amo tim zvezdama dvema,
Znam da moje srce drugi zvezda nema!”*

(A második sorban a „srce” szó helyett szintén a „tuga” állt, azonban a „srce” szó itt szemelláthatóan megfelelőbb, miként az egész változtatás sokkal jobb (metaforikusabb és képszerűbb) megoldás, különösen a következő strófa szövegkörnyezetében, melynek első sora így hangzik:

„Pošlji prave zrake iz tvog oka simo . . .”

Itt a korábban tett megjegyzés érvényes: hogy a változtatások valóban jelentősek, jobbra törekedtek, de tekintettel a jelentékeny lexikai és szemantikai változásra, érdekes lesz összehasonlítani, hogyan viszonyulnak az eredetihez. Eltávolodik-e Zmaj az eredetitől, és mennyire, vagy pedig sikeresen ülteti át a képeit? Ezért a második megoldás mellett foglalnék állást, mert ez jobb, célszerűbb, ha nem követi is szó szerint az eredetit . . .

A nyolcadik strófán nem lett változtatva, míg a kilencedik harmadik sorában történt kisebb javítás. Ez elsődlegesen így hangzott:

„Hitam jer mi može večer biti gorka”

(így van a *Sedmicában*). Később Zmaj a következő megoldást választja:

„Hitam jer mi večer može pasti gorka”

Nyilvánvaló, hogy a „biti” szónak a „pasti”-val történt helyettesítése szerencsés megoldás, s e második változatban a szórend is jobb. Érdekes, hogy a *Sedmicában* e strófának az előző sora is némileg megváltozott a szórendjében. A kéziratban és az első kiadásban így áll: „Al mnogo je posla a blizu je noći”, a *Sedmicában* pedig e sor így hangzik: „Al’ je mnogo posla . . .”

A tizedik strófának javításai is hasonló jellegűek. A második sorban megkettőzött egy szót, hogy kihangsúlyozza Iluska elfoglaltságát. A „Pa jednako gleda oko posla svoga” helyett új formát adott: „Pa gleda i gleda oko posla svoga”. A *Sedmicában* szintén az első változat van, ami azt jelenti, hogy a változás utólagos. E tizedik strófának a harmadik sora is ki lett cserélve. Az „Al brzo se ovčar s opaklije diže” helyett Zmaj, hogy dinamikusabb tegye, az „al” szót a „ma”-val cserélte fel, a szórendet is megváltoztatva: „Ma se brzo ovčar s opaklije diže”.

A tizenegyedik strófában ugyancsak minimális a változtatás, és pedig a harmadik és a negyedik sorban. Ezek először így hangzottak:

*„Ni maćija tvoja nije ovde blizu, —
Hodi, da mi srce zmiје ne progrizu”*

A következőképpen lettek megváltoztatva:

*„Ta maćija tvoja nije ovde blizu
Hodi da mi srce jadi ne progrizu!”*

Világos, hogy itt is mindkét sorban, különösen a másodikban, szerencsések a változtatások. Csak egy szó lett kicserélve, mégis nagy hatással. A „zmiје” szót a „jadi” váltotta fel, amely jobban megfelel ennek a situációnak, mert a fordító, elhagyva a meghatározott jelentésű első szót, az elvont fogalmat jelölővel jobb megoldást talált.

Az első vers tizenkettedik strófájában, az utolsóban szintén van változás: a harmadik és a negyedik sor teljesen ki lett cserélve, azonban itt is tudjuk, hogy mi volt a régi alak:

*„Ljubnuo je, brate, ne stoputa veće
Koji svašta znade, taj neka ti reče”*

Ez az alak jelent meg a *Sedmicában* is. Az új változat ez esetben is sikeresebb:

*„Slatkih poljubaca palo j’ kao kiše
Šta je sto, šta j’ dvesta, više, mnogo više”.*

Igaz, itt mindkét sorban elízió van, szórövidítés hiányjellel, azonban a sorok mégis dinamikusabbak az előzőektől, plasztikusabb alakúak és kép-

szerűbb hasonlatúak, ezért a fokozatosság is teljesebb. Ezenkívül az első változat szabálytalan ríme is el lett kerülve: *veće* — *reće*. Ugyancsak szembetűnő, hogy az első változat első sora üreskés lelemény, hogy mondjon valamit. Azonban Milan Šević azt állítja, hogy az első változat közelebb áll Petőfi eredetijéhez, mint a második.

Második vers. E vers első strófájában az első sor első szava lett kicserélve. A „*Međutim je vreme hitalo, letilo*” helyett, az új alak így hangzik: „*A brzo je vreme, hitalo, letilo...*” Úgy véljük, hogy a csere itt is sikeres, mert a semleges alak helyébe határozottabb, precízebb került.

Az első és részben a második sor szintén ki lett cserélve a második strófában. Az eredeti alak „*Ljutita, zlovoljna mačija je bila*” volt, amely a változtatás után így hangzik: „*Ljutita, zlovoljna ko što j' uvek bila*”. Az új alak ismét sokkal többet mond, azt pedig pontosan tudjuk, kit illet a haragosság és a rosszindulat tulajdonsága, mert az előző strófában a mostoháról, vagyis — a „*maći*”-ről volt szó, ahogyan Zmaj itt nevezi. Különböztetve később a „*mačija*” alak helyett „*mačehá*”-t ír, s az első kiadásban is ez az alak található, ami azt jelenti, hogy a nyomtatás alkalmával ki lett javítva.

Az eredeti változatban ki lett húzva egy szó e szakasz második sorából, de nem látszik, hogy melyik, így tehát nem világos, milyen változtatásról van szó.

A harmadik és a negyedik strófában nem történt semmiféle változás. Az ötödikben az első sor változott meg. Először így hangzott:

„*Svega je dosta, čujete li mamo*”

s így lett átjavítva:

„*Sad neka bude dosta, čujete li mamo*”

Ebben az új alakban egy szótaggal több van (így van az első kiadásban is). Zmaj a „*nek(a)*” szó „*a*”-járól is megfeledkezett. A későbbi kiadásokban nincsen az „*a*”. A Hatodik strófában az egyetlen változás a *mačija* szóval kapcsolatban történt. Ezt áthúzta és a „*mačeha*” alakkal helyettesítette: „*Tako ovčar staroj mačehi divani*”.

A hetedik strófában nincs változás, a nyolcadikban pedig a második sor lett kicserélve, vagyis, a másodikban történtek változások. Először így hangzott:

„*Moći ćeš me viknut' kad ti je nepravo*”

A változtatás után pedig:

„*Viknućeš mi kad ti bude što nepravo*”.

A megváltozott alak pontosabb és jobban egyezik az előző sorral:

„*Sad, Iluška, idi. Grlo ti je zdravo,
Viknućeš mi kad ti bude što nepravo*”

A második vers utolsó, kilencedik strófájában csak egy helyesírási javítás van, amire valószínűleg közvetlenül az eredeti fordítás folyamatában került sor: a „razštrkano” szóban a „z” betű lett áthúzva.

Harmadik vers. Ebben sokkal kevesebb a javítás. Az első négy strófán semmi sem lett változtatva, az ötödikben pedig csak a második sor lett kicserélve. Először így hangzott:

„Bez broja vam kažem: tu je pola stada”.

Itt a „bez broja” „bez brojanja”-t jelent, s érezve, hogy ez nem pontos, Zmaj a következőképpen javította ki a sort:

„I tako vam kažem: tu je pola stada”.

A hatodik strófában nincs változás, a hetedikben a második és a harmadik sor lett kicserélve. Először így hangzottak:

*„Jankovom se gosi kose podizale
Od ljute žestine nabrekle mu žile”*

A változás után:

*„Kad je već spazio da tu nema šale,
Od žestine mu se kose podizale
Od teške ljutine nabrekle mu žile,
Te povika: »vile, daj gvozdena vile!«”*

Itt a szövegkörnyezetet is bemutattuk, hogy világosabban látszon a második és a harmadik sorban történt változás jellege. A fordító két sorba osztotta el a „žestina”-t és a „ljutina”-t, ami kétségtelenül jobb az előző „ljuta žestina”-nál.

A nyolcadik és a kilencedik strófa nem változott, a tizedikben pedig csak egy szó lett kicserélve. A harmadik sorban a „još” helyére „i” került, úgy tűnik joggal: „Staj’o bi on da ih još dvadeset ima”; a „još”-nak az „i”-vel való helyettesítése által csökkent a hiperbola: „Staj’o bi on da ih i dvadeset ima”, aminek következtében a hasonlat is meggyőzőbb.

A tizenegyedik és a tizenkettedik strófában semmiféle változás sincsen.

Negyedik vers. A negyedik versben még kevesebb a változás. Az első hat strófában a szöveg teljesen tiszta, csak az ötödik strófában van aláhúzva a „već” szó (az első kiadás nyomtatott szövegében — nincs). Ma már nem világos, hogy a fordító utólagosan ki akarta-e cserélni vagy valamilyen más okból húzta alá.

A hetedik strófa harmadik sorához egy szó lett hozzá adva, azonban ezt az írás folyamatában adhatták hozzá, nem később, mert a „dragih” szó nélkül a sor nem lenne teljes: „Tu se dvoje dragih grliło, ljubilo”.

A nyolcadik strófa változtatás nélküli, a kilencedikben pedig egy

olvashatatlan szó, alighanem az „al” van áthúzva, s helyére a „pa” kötőszó került:

„Pa kad spaziš cvetak da kraj puta vene”.

A tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik strófa tiszta, nincs benne javítás, a tizenharmadikban pedig a harmadik és negyedik lett kicserélve:

*„Visoko u zraku droplje krili tresu
Pa ni one čule ni videle nesu”*

helyett a következő sorok állnak:

*„Visoko su droplje nad nima letile
Pa ni one nesu čule ni videle”*

A „Droplje krili tresu” kitűnő kép úgy tűnik azért lett kicserélve, feláldozva, hogy a kép inkább a hőshöz kapcsolódjon, hogy ne arra a tájra irányítsa a figyelmet, amelyhez a hősnek nincs köze. Lehet, hogy ez az egyetlen hely, ahol kétségünk lehet a régi alak felcserélésének célszerűségét illetően, mert a példák többségében az új megoldások pontosabbak és plasztikusabbak, néha metaforikusabbak, magvasabb megfogalmazásúak, amint az eddigi példákon is látható volt.

Az utolsó, a tizenegyedik strófában csak az utolsó sor lett kicserélve. Az „A ono je srce sirotog ovčara” helyett a változtatás után „A to radi srce sirotog ovčara” áll. Szövegösszefüggésben szemlélve a változást, ennek jogosultsága nyilvánvaló.

Ötödik vers. Már az első szakaszban az első és második sor ki lett cserélve. A

*„Kad se mesec sag’o pred gospodstvom sunca
Neširoka pusta vidila begunca”*

helyébe

*„Kad se mesec sago gospoštini sunca
Široka je pusta primila begunca”*

került. Hangsúlyozni sem kell, hogy a változtatás itt is eredményes.

A második strófa utolsó sorában szintén sikeres volt a beavatkozás. Ez így hangzott: „Ono je jezero zorom poliveno”. A csere után: „Ono je jezero zorom ozoreno”. A cserével Zmaj kiváló alliterációt ért el, s ugyanakkor plasztikusabb képet is, különösen az előbbi sorral való összefüggésben („A da šta je ono medj šašom rumeno?”).

A harmadik strófában nincs változtatás, a negyedik második sorában pedig, fölötte számokkal jelölve, megváltozott a szórend, míg a negyedik sorban át van húzva egy szó, de olvashatatlan nem tudjuk, hogyan hangzott.

Az ötödik, hatodik és hetedik strófában nincs javítás vagy változtatás, a nyolcadik harmadik sorában egy szó van felcserélve („skide” helyett „skinu”) a rím végett:

„Stade pa sa ledja opakliju skide — skinu
Spusti se, umoran, pa tiho počinu”

E változtatásra is a fordítás folyamatában került sor, egyik szó a másik után van leírva (az első át van húzva).

Változtatás nélküli a kilencedik, tizedik és tizenegyedik strófa, míg a tizenkettedikben csak egy szó van kicserélve, a második sorban, teljesen indokoltan, stilisztikai szükségből

„Opakliju svoju onalič izvrno”

helyébe később

„Opakliju svoju onalič ogrno”

került. Tekintettel, hogy az előző sor így hangzik: „A Janko je obod šeširu izvrno”, világos, hogy a második megoldás sokkal jobb, annál is inkább, mert már az „onalič” alakból kitűnik, hogy az „opaklija” is ki van fordítva, mint a „šešir” . . .

A tizenharmadik, tizenegyedik, tizenötödik és a tizenhatodik — az utolsó sztrófában nincs változtatás vagy javítás.

Hatodik vers. E vers hatodik strófájában Zmaj egy nyelvi természetű hibát vétett, ami mindegyik későbbi kiadásában megmaradt; a következőről van szó: „im” helyett a második sorban „ih” áll, ami szemelláthatóan szabálytalan, ha az első két sort szövegösszefüggésben szemléljük:

„Da vam gospod Bog da dobro, blago veče!
Ovako ih (im) Janko pozdravljaju č’ reče . . .”

Különben, a tizenegyedik strófa harmadik sorában Zmaj joggal cserélte fel a névmás hangsúlytalan alakját a hangsúlyossal:

A sor először így hangzott:

„Smrt ti nije ništa, život ti je čama”

később pedig:

„Smrt je tebi ništa, život ti je čama”

Ily módon sokkal jobban ki lett fejezve Jancsi bátorsága, s egyben az is nyilvánvalóbb, hogy ez rá vonatkozik.

A tizenharmadik strófában Zmaj, ugyancsak a rím kedvéért, nyelvileg helytelen alakot választott: „bračama”. A korszerű kiadásokban is így található:

„Evo moje ruke, ja ostado s vama,
Ja sam uvek ves'o medj vakim braćama”.

A vers többi strófájában (a tizennegyedikben és a tizenötödikben — ennyi maradt meg a huszonötből, amennyi összesen van a hatodik versben) nem került sor javításra vagy kiegészítésre.

Nemrég B. Kovaček professzor a *Matica Srpska Zbornik za književnost* jában Petőfi műveinek kiadása alapján, amelyet Zmaj is használt a *János vitéz* fordításakor, megállapította a fordítás ritmusát, s arra a következtetésre jutott, hogy a költő igen gyorsan fordított. E kézirat is közvetetten azt bizonyítja, hogy Zmaj könnyen fordította Petőfit, miként végeredményben, más nyelvterületek költőit.

(Fordította: Vajda Gábor)

REZIME

ZMAJEV RUKOPIS PREVODA PETEFIJEVOG „VITEZA JOVANA”

U rukopisnom odelenju Matice srpske pronašli smo rukopis (zapravo deo rukopisa) Zmajevog prevoda Petefijevog epa *Vitez Jovan*. Taj dokumentat vodi se pod istom signaturom s jednim rukopisom Koste Trifkovića — kao rukopis anonimnog autora.

Rukopis je pisan rukom Jovana Jovanovića Zmaja, ćirilicom, Vukovim pravopisom. Bez naslova je, a pesme su obeležavane rimskim brojevima. (Rukopis sadrži prvih šest pesama). S obzirom da su na rukopisu sačuvane različite verzije prevoda nekih stihova (od 312 stihova — izmene su vršene u 38, u nekim stihovima i po više puta), on omogućuje da se potpunije sagleda Zmajev prevodilački postupak, pogotovo što je uvek moguće pročitati i prvobitne, precrtane verzije. Utvrdili smo da su izmene dvojakog karaktera. Neka su nastale odmah, u procesu prevođenja, obično zbog rime (njih je manje), a neke kasnije, verovatno neposredno pred štampanje prevoda. Na taj zaključak upućuje i objavljena prva pesma iz *Viteza Jovana* u časopisu „Sedmica”, 1858, koja je kasnije pretrpela određene izmene — registrovane u ovom rukopisu. Prema tome, došli smo do zaključka, poredeći rukopis sa štampanom verzijom prevoda iz 1860, da je prevod ovog znamenitog Petefijevog dela štampan na osnovu ovog rukopisa, jer je istovetan s njim, samo što je upotrebljen stari pravopis.

Ostaje, naravno, stručnjacima koji poznaju i jezik ORIGINALA dela da utvrde koliko je Zmaj u izmenjenim rešenjima bio *bliže*, ili, eventualno, *dalje* od originala, jer neke su promene takvog karaktera da je očigledno da jedna od verzija nije mogla da bude — u doslovnom smislu — bliska Petefijevom originalu.

Ovaj rukopis posredno kazuje da je Zmaj lako prevodio i nalazio inventivna rešenja, i koliko je prevod dalje odmicao, bilo je sve manje izmena. Najveće promene pretrpela je prva pesma, što je i razumljivo.

Ali bez obzira na određene propuste i prevaziđenosti u Zmajevom prevodu *Viteza Jovana* (u vremenu prevođenja ovog epa, po njegovom vlastitom priznanju, nije bio najsigurniji u poznavanju mađarskog jezika) i drugih Petefijevih dela, izvanredan je Zmajev doprinos upoznavanju dela ovog korifeja mađarske književnosti kod srpskih čitalaca. Čitave generacije upoznale su Petefijevu misao i emociju upravo Zmajevim posredstvom i danas je još primaju i upijaju.

